

XIII - Efsaneler ve Revayetler

Dünya Öküzü

Deyirler dünya Boz öküzün buynuzunda dayanmışdı. Her defe yatıb duranda, otlamağa gendende, su içinde yer titreyir, dağlar denize, denizler dağlara çevrilir, dünya toz dumana bürünürmüş. Bir gün Boz öküz su içinde ağaçdan düzeldilen adama benzer yekeper¹ bir mügevvani² neheng³ qoz ağacına söykenmiş gördü. Öküz fikirleşdi ki, ne yaxşı oldu, üfürüb bu mügevvaya can vererem... O da suyumu, otumu her gün qarşıma getirir. Böyle de etdi, mügevvaya can geldi. Boz öküz dedi:

- Bax, seni dünyaya men getirdim. Bunun üçün ömrün boyu mene qulluq etmelisen. Düş qar-

şıma gedek.

Adam dedi:

- Yox, düz danışmırsan. Mene canı sen vermisen, amma meni düzelden, ağzımı, burnumu, saçımı, qolumu, ayağımı, uzun boyumu yaradan o qoz ağacıdır.

Öküz bir az fikirleşib dedi:

- Yaxşı, gel bu zehmeti de yere vurmayaq. Seni yaradanm şerefine adını Oğuz qoyaq. Amma gerek benim yanımda yaşayasan. Axşam sabah yemeyimi veresen.

O gün dünyanın ilk adamı Oğuz, Boz öküzün yanında qaldı.

Oğuz'un Ömrü

Oğuz nece min il⁴ sonra Boz öküzün yanında yaşadı, deyebilmerem, Ancaq onu bilirem ki, her yüz ildən bir Boz öküz bir defe Oğuz yuxuda olanda

onun üzüne⁵ üfürerdi. Saçı saqqalı ağarmış Oğuz - dönüb evvelkinden de ağıllı, yaraşıqlı, güzel oğlan olurdu.

Oğuz'un Övretiö

Oğuzun sedaqetinden Boz öküz çox razı idi. Dünya xeyli gözelleşmişdi, Yer üzündeki denizler yer üzünü bezemişdi. Barlı⁷ bağlar artmışdı. Ancaq yer üzünde çatmayan bir insan idi. Oğuz bunun derdini çox çekirdi. boz öküz Oğuzun üreyinden geçeni bilirdi. Sedaqetli Oğuzla yaxşılıq⁸ etmek isteyirdi. Çünkü Oğuz serin çayları Boz öküzün qarşımdan axıtmış, yaşıl otların yaxşısını Boz öküzün qarşıma qoymuşdu.

Bir axşam Boz öküz Oğuz'a dedi:

- Sabah gedersen seni altından tapdığım⁹ o qozun yanma. Deyersen sene bir övret düzeltsin. Düzeltirib gellersen buraya, canım da men vererem.

Oğuz ağacın yanma gedib isteyini söyledi. Qoz ağacı dedi:

- Doqquz ay, doqquz gündən tez olmaz. Yazda⁵ gelib övredini apararsan.

1. çok büyük 2. mukavvadan düzeltilmiş adam figürü 3. büyük 10. ilkbaharda

4. bin yıl 5. yüzüne 6. eş 7. ürünlü 8. iyilik 9. bulduğum

Yaz geldi. Oğuz övredini getirmek üçün hemin qozun yanına geldi. Gördü ki, övredini qoza söykenib onu gözleyir. Eyilib qozun budağından öpdü. Övredini çiyinə¹ götürüb Boz öküzün yanına döndü. Boz öküz dedi:

- Yaxşı, sabah durub görersen ki, övredinə can vermişəm.

Oğuz sabah durub gördü ki, Boz öküz övredinə can verib, yüyürüb² geldi, Boz öküzün üzündən öpdü.

Boz öküz dedi:

- Oğuz daha tek qalmadı. Oğuz dünyanı ya raşığa getirecek. O qoz qızının adını Fatı qoydum.

Oğuz övredini de çağırdı ki, Boz öküzün üzündən öpsün. Oğuz övredini de gelib boz öküzün üzündən öpdü.

Boz öküz dedi:

- Ey can verdim o qoz qızı Fatı ana! Oğuz övred ol,

Oğuz ana ol!

O gündən Fatı Oğuz övred oldu, Oğuz ana oldu.

Oğuz'un Övladları

Oğuz, Boz öküzün boynuzunun yanında özünə palçıqdan³ daxma tikib yaşamağa başladı. Boz öküzə qulluq eden bir idi, oldu iki. Fatı da gece gündüz Boz öküzü tumarladı⁴, suyunu, yemini verdi.

Doqquz ay, doqquz gün, doqquz saat keçdi, Oğuz heyecanlı Boz öküzün yanına geldi.

- Ey Boz öküz, Fatı ölmür, dedi.

Boz öküz dedi:

- Yox, Oğuz qorxma, Fatı ölmür. Fatı Oğuzun neslini dünyaya getirir.

Oğuz sevinerek daxmaya qaçdı. Gördü Fatı özünə gelib, ancaq etrafında yeddi oğlan uşağı hay haray salıb qışqırırlar⁵. Oğuz bilmedi ne etsin.

Boz öküzün sesi geldi:

- Oğuz, Fatı uşaqları emizdirsin!

Ele bil Fatının döşlərindən süd çayı axmağa başladı. Uşaqlar doyunca içib yatdılar.

Uşaqlar bu qayda ile yeddi il yediler, içdiler, böyüdüler. Boz öküz onları sevdi, onlar Boz öküzü.

Bir gün Boz öküz iğidleri basma yığdı, Oğuz ve Fatıya dedi:

- Ey mene sdaqetle xidmet eden Oğuz nesli! İsteyirem siz dünyaya sepeleneşiniz, dünyanı âbad edesiniz... Odur ki, dünyanı sizin aranızda bölürem.

Boz öküz sonra en uca boylu iğidi ireli sesledi. Dedi:

- Senin adını Göy Xan qoyuram. Göyleri sana tapşırıram. Sonra Oğuz'un mavi gözlü oğlunu sesledi:

- Sene denizleri tapşırıram. Adımı Deniz Xan qoyuram. Qıpqırmızı yanaqlı oğlanım üzünə gülümsedi:

- Sene da Qodu Xan adı verirem. Odu, Güneşi sene tapşırıram.

Saçları dağınıq oğlana Boz öküz Yel Xan, o birisine Sel Xan adı verdi. Yeli, rüzgârı, havanı himaye etməyi Yel Xana, çayı, suyu seli nizamlamağı Sel Xana tapşırıldı. Oğuzun böyrüne qısılan dağ gövdəli iğide Dağ Xan adı qoydu. Ona dağlan, meşeleri⁶ tapşırıldı. Sonra Boz öküz elini Fatı ananın çiyinə qoyub sakitçe dayanıb qardaşlarına baxan

qıvrımsaçlı, qaraqaş, qaragöz iğidi meydana çekdi:

- He, bu qara qardaşın adını da Yer Xan qoyuram. Sizin hamınız. Yer Xana yardım edin ki, o, Oğuzun neslini yer üzünde artırabilsin.

Boz öküz sonra iki buynuzunu ireli uzadı dedi:

- Bax, her iki min ildən sonra gelib yoxlayacağam ki, görüm, verdim emanetleri nece saxlayırsınız. Emanete xıyanet edenin gözlerini boynuzumla çrxaracağam.

Oğuz övlatları ile Boz öküzün qarşısında baş eydi, gelib onun üzündən öpdü. Oğuz nesli seslendi:

- Oğuzda emanete xıyanet görmezsen, ey Boz öküz!

Boz öküz razılıq etdi. Sonra doqquz ay evvel Oğuz getirdiyi müqevvaları yanyana düzüb onlara nefes verdi. Bir göz qırpımında birbirindən gözəl, boyu uzun xatunlar ses-sese verdiler:

- Buyruğundayıq atam Oğuz dediler.

Oğuz dedi:

- Buyruq Boz öküzün, övlat Oğuzundur, övlatlarım.

Boz öküz bir de güldü. Sonra iğidlere üzünü tutub dedi:

- Herkes beyendiyi xatunu qoluna alsın.

Önce Göy Xan'la gözəl Maya'nın ulduzu barışdı. Boz öküz Göy Xan'a dedi:

- Senin xatunun bolluq himayecisi olsun.

Deniz Xan'ın üzünə Nahide güldü. Deniz Xan Nahide'nin qoluna girdi. Boz öküz Deniz Xan'a dedi:

- Senin xatunun Oğuz'un canının, gözelliğinin, bextinin, qederinin keşikçisi⁷ olsun.

Qodu Xan yanaqları allanan Ulduz Xatunu istedi. Boz öküz Qodu Xan'a dedi:

- Senin Xatununa emin amanlığı himaye etmey tapşırıram.

Yel Xan saçları dağınıq, ay qabaqlı Telli'ni istedi. Telli Xatun gelib Yel Xan'ın qoluna girdi. Boz öküz dedi:

- Yel Xan, senin xatunun Telli canalan, şer, muharibe hâmisisi olsun.

Sel Xan boylu uzun Selli'ni beyendi. Selli Xatun

1. sırtına 2. koşarak 3. çamurdan 4. tumar etti 5. çağırışlar 6. ormanları 7. gözçü

gelib Sel Xan'm qoluna girdi. Boz öküz dedi:

- Sel Xan, Selli Xatun xestelik ve sağlamlıq hi mayecisi olsun.

Dağ Xan ele ilk baxışta Güllü'ye vuruldu. Güllü gelib Dağ Xan'm qoluna girdi. Boz öküz Dağ Xan'a dedi:

- Dağ Xan, Güllü Xatun xeyirli işlerin hi mayecisi olsun. Qoy Güllü Xatun yer üzünde xeyirxahlığı artırsın.

Qaldı Yer Xan, bir de ayla, günle yarışan Ana Xatun. Onlar da birbirile baxışib dayandılar. Ana Xatun gelib girdi Yer Xan'm qoluna. Boz öküz dedi:

- Ana Xatun sen de analıq hâmisini ol! Qoy Oğuz uşağı töreyib artsın. Bütün anaları Ana Xatun himaye etsin.

Fatı ana Oğuz'un yığıb getirdiyi buğdanı döydü. Yarmalı aş bişirdi. Yeddi gün yeddi gece herkes yarmalı aş yeyib yattı. Sekkizinci gün Boz öküz dedi:

- Daha durun! Yarmalı aş işini gördü. Sümüyünüz, qanımız düzeldi. İndi her kes öz yur duna getmelidir. siz el ele verib dünyanı âbad etmelisiz. Ancaq Xanların, Qatunların bir payı da qalib.

Oğuz Boz öküze baş eydi. Xatunlar Oğuz Xan-ları ile Boz öküzün yanına geldiler. Boz öküz dedi:

- Gözel Maya, sene ve xanma dünyada rûzi, bereket, sonsuz ömür verirem.

- Nahide'ye denizler durduqça ömür verirem. Yer üzünde deniz durduqça ömrün olacaq.

- Qodu Xan'la Ulduz Xatuna ulduzlar durduqça ömür verdim.

- Yel Xan'la Telli'ye yer üzünde yel, hava ve ölüm durduqça ömür verdim.

- Gözel Selli'ye Xanı ile birlikde yer üzünde Xestelik ve sağlamlıq durduqça ömür verdim.

- Dağ Xan'la Güllü'ye yer üzünde dağlar, ormanlar durduqça ömür verdim.

- Qaldı Ana Xatun'a dizi dutduqça ömür verdim.

Boz öküz dedi:

- Oğuz nesli, bir de tapşırım: heç vaxıt emane nete xeyanet etmeyesiniz. Gözlerinizi qoruyan kimi qoruyun verdiyim emanetleri. İndi durun, menzil başına...

Hemen o gün Oğuz nesli yola düşdü. Gedip, Boz öküzün onlara tapşıracağı dünyanı idare etmeye başladılar.

Oğuzun Od Tapması²

Oğuz nesli Yer Xan Ana Xatun'la çox isti³ ölkeler gezdi. çox yerden keçdi. Bir gün gelib bir qayanın üstünde geceleme oldu. Qayanın üstü hem yumaşaq, hem de isti idi. Belece yatıb yuxuya getdiler. Sabah gözlerini açanda gördüler büyük bir quşun qanadları üstündedirler. Her yan ele soyuyub ki, adamın dişi dişine deyir. Quş da qanadını yelledib onları yere atdı. Dedi:

- Adım da Yer Xan qoymusan. Seni dalımda⁴ gezdirmeden belim qırdı. Barı get özüne bir çare qd.

- Ey quş, kimsen, insaf et, yardımını esirgeme. Ana Xatun böyle soyuğa dayanabilmez. Bize bir çare et.

Quş dedi:

- Men Göy Xan'a Boz öküzün verdiyi quşam...

Yer Xan dedi:

- Men Göy Xan'ın qardaşyam.

Quş dedi:

- Bilirem. Ele ona göre sizi yolda belimden yere atmadım. İndi qulaq as, Dağ Xan'dan min ülik bir palıd iste.

Yer Xan dedi:

- Nece isteyem? Heç Dağ Xanm yerini bilirem ki?..

Quş dedi:

- Sen yalnız isteyini söyle. Dağ Xan onu yerine yetirer.

Yer xan dedi:

- Ey Dağ Xan mene min illik palıd gönder.

Hemen Yer Xan'm qarışında min illik palıd yere serildi.

Quş dedi:

- İndi dile ki, Qodu Xan nefesi ile onu alovlandırsm.

Yer Xan bunu istedi.

Bir de gördü ki, palıd alovlandı, her teref bir isti oldu ki, gel göresen. Quş dedi:

- Bax beyle. Yer Xan, bura senin ilk meskenin olacaq. Qardaşm Qodu Xan hemişe başımın üstünde, Dağ Xan bax, görünen bu Qaf dağında. Deniz Xan da burada, yanındadır. Hansını çağırırsan harayına yetesidir. Hansımdan ne isteyirsən de, utanma, derdini de, qardaşların yardımı esir gemezler.

Quş daha sonra dedi:

- Bax indi Yel Xan'la Dağ Xan'a de, buradaki odu sönmeye qoymasınlar. Palıd qurtaranda Dağ xan palıd getirsin. Od qaralanda Yel Xan odu közertsin.

Yer Xan otlardan qazan düzeldi. Odu tapmaqlarına sevindiler. Ana Xatun yarmayı aş bişirdi. Yediler, içdiler. Odun kenarında Yer Xan dağma tikdi. Yer Xan Ana Xatun'la yatdı.

Oğuzun Paltarı¹

Dağ Xan Yer Xan'ı nece defe idi ki, qonaq çağırıldı. Ancaq Ana Xatun'un paltarı olmadığına görə gedebilmirdilər. Bunu başa düşən² dağ Xan meşede ele möhkem otlar tapdı ki, iki öküz quyruğuna bağlayıb çekseydin yene de qırılmazdı.

Yığıdı bu otlardan Yer Xan'a gönderdi. Üç gün üç geceye Yer Xan otlardan bir don toxudu ki, baxan bir de baxmaq istedi. Sonra Yer Xan bu paltardan bütün xatunlara toxudu. Xatunlar bu paltarları görəndə çox sevindilər.

Oğuzun Evi

Yer Xan Od tapandan sonra qardaşlar yığılıb ona qonaq geldilər. Göy Xan qardaşma göy quş getirdi. Yer Xan adını göyerçin³ qoydu. Dağ Xan qardaşma dağ qoçu getirdi, Yer Xan adını qoyun qoydu.

Deniz Xan ağ quş getirdi, Yer Xan adını balıq qoydu. Yel Xan havanı serinledib yağış⁴ getirdi. Yer Xan adını su qoydu. Fatı ana süfreye düz qodu, su qoydu, çörək⁵ qoydu. Oğuz nesli süfreye yığıldı. Qodu Xan od qaladı. Fatı ana hörek⁶ bişirdi. Yer Xan yer altında düzəltdiyi qöşede qardaşlarına, Oğuz nesline süfre açdı.

Yer Xan yeyib içəndən sonra dedi: - Qardaşlarım, indi bizim her şeyimiz var. Gelin dünyanı gezib dolanaq, bilmediğimizi bilek, görmediğimizi görək, eşitmediğimizi eşidek. Her il qarlar eriyəndə, otlar göyerəndə, quşlar yenice dil açıb oxuyanda Yer Xan'm bu yoxsul evinə yığışaq. Beş gün yiyek, içək, deyək, danışaq, Oğuzun başına geleni öyrenək, Oğuzun göreceyim, ge-zeceyini bilek.

O gündən Oğuz nesli her ilin yazında Yer Xan'm başına yığıştı.

Boz Öküz ve Deniz Xan

Küpe giren qarı⁷ dünyanı gezib Boz öküz yannma geldi. Baş eydi. Boz öküz dedi:

- Küpegiren qarı, hara gəttin, ne gördün, ne eşitdin? Dünyada ne var ne yox? Xanlarım, xatunlarım dünyanı nece idare edilər?

Küpegiren qarı dedi:

- Ya Boz öküz, yene sene Deniz Xan'dan gileye⁸ gelmişəm. Deniz Xan'm başı Nahide Xatun'la öylesinə qarışmış ki, Oğuz uşaqları deryada qerq olur. Derya onları udur. Nahide Xatun oğuz uşağının can quşunu geri vermir. Oğuz uşaqları gözəllik payını, qeder payını, baxt payını düz paylamır. bu xatunu qandallayıb⁹ Fit dağına atmaq gerekdir.

Boz öküz susdu... Qızdı. küp qarısı dedi:

- Ya Boz öküz, istersen, gedib Deniz Xan'la Nahide Xatun'u özüm qandallayıb huzuruna gətirerem.

Boz öküz dedi:

- Qarı, onları men huzuruma çağıraram. Sen get dünyanı gez, eşitdiyini, gördüğünü mənə söyle. Bir de Oğuz'a el qaldırma, rûzisine el uzatma.

Küpegiren qarı dedi:

- Boz öküz. Göy Xan'la Maya Xatun yer üzünə böhtan yayır. Özlerine haq verirler. Boz öküz, onların fitvasına inanmayın...

Boz öküz dedi:

- Yer üzünde böhtan yayanı dilindən asdıraram. Sen get, gez, dolan, eşittiyini mənə söyle! Günahkârlar cezasız qalmaz!

Küpegiren qarı dünyanı gezmeye getdi.

Boz öküz Deniz Xan'la Nahide Xatun'u huzuruna çağırıldı. Deniz Xan ve Nahide Xatun baş eydiler, Boz öküz dedi:

- Deniz Xan, Oğuz uşağının qesdine mi durmusan? Neslimi yer üzünden kesmek mi isteyirsen? Oğuz oğlu sana hansı yamanlıq edib ki, deryaların dibi oğuzun uşağı ile doludur?

Deniz Xan dedi:

- Ya Boz öküz! Tufana, yele düşüb deryada qerq olan Oğuz uşaqlarım. men deryadan çıxarıram. Nefes verirem. Canını uçurana Nahide Xatun can verir. Oğuz oğluna men qardaşam, sirdaşam, hemişe onun keşiyindeyim.¹⁰ Bildiyim, gördüğüm yerde Oğuz uşağını deryalardan çıxarmışam.

Boz öküz Nahide Xatun'a dedi:

- Nahide Xatun, Oğuz'a can payını, bext payını, gözəllik payını sen verməlisən. Niye Oğuz böyle kiçikdir. Ömrü qısa, bexti uğursuzdur? Sen ne üçün öz himayeni Oğuzdan esirgeyirsin?

Nahide Xatun dedi:

- Ya Boz öküz! Oğuz yer üzünde en uzun ömürlü insandır. Oğuz en uca boyludur¹¹. Oğuzun bext payı da her kesden çoxdur.

Boz öküz dedi:

- Oğuzun himaye etmək hamımızın borcudur.

Deniz Xan dedi:

- Ya boz öküz! Küpegiren qarı dünyaya fitne, qezeb toxumu sepir, onun budunu¹² dağlamak, yalarını yağlamak lüzümdür.

Boz öküz dedi:

- Gedin Oğuzu himaye edin. Günahkârlar cezasız qalmaz. Rahat olun!

1. elbise 2. anlayın 3. güvercin 4. yağmur 5. ekme 6. yemek 7. cadı qarı 8. şikayete 9. kelepçeleyip 10. gözetleyicisiyim 11. yüce boyludur 12. kalçasını

Boz Öküz ve Qodu Xan

Küpegiren qan bir gün Boz öküzün yanına gelib dedi:

- Ya Boz öküz , Qodu Xan yeri, göyü yandırdı. Meşe Xan'ın saldıği yaşılıklara od saldı. Dağ Xan'ın sinesini dağladı.

Boz öküz xeber aldı:

- Qodu Xan'm edaveti nedendir?

Küpegiren qarı dedi:

- Qodu Xan Göy Xan'ın bağında seyyarelerle dostluq edir. Od alovunu o qeder etmiş ki, Göy Xan'ın bağına istilik¹ çatsın. Ulduz Xatun'un canı qızsm.

Küpegiren qarı sonra dedi:

- Ya Boz öküz! Ulduz Xatun Oğuzun emin amanlıq² payını da kesdi. Oğuz qan çanağına döndü. Rusxet ver, onları huzuruna getirim. Ya Boz öküz, Qodu Xan'm üreyini, Ulduz Xatun'un gözlerini oğurluyıb³ sana getirim.

Boz öküz dedi:

- Get, sen dünyanı gez, dolan! Gördüyünü, eşitdiyini mene söyle.

Boz öküz sonra dedi:

- Can oğurluğunu, göz uğurluğunu araya ge tirme!

Küpegiren qarı dünyanı gezmeye getdi. Boz öküz Qodu Xan'la Ulduz Xatun'u huzuruna çağırdı.

Boz öküz dedi:

- Yeri göyü alavlandırmakla Oğuz'a pislik mi etmek isteyirsen? dostluq başmı qatmış⁴, gözüne ne olmuş?

Qodu Xan Boz öküze baş eydi. Dedi:

- Ya Boz öküz, Yer Xan meğer benim düşmanımdır mi? Yer Xan, Dağ Xan, Meşe Xan benim qardaşlarımdır. Onlar meni çağıranda elimde ten-dire çörek yapsam da, qoyub gederem. Gece gün düz onlarm qulluğundayam. Ulduz Xatun da, Oğuz uşağı da buna şahiddir.

Boz öküz dedi:

- Oğuz oğlu huzuruma gelsin.

Oğuz oğlu Boz öküzün huzuruna geldi. Boz öküz Oğuz oğlundan xeber aldı:

- Qodu Xanla Ulduz Xatun'un emelinden Oğuz uşağı çox mu bela görür?

Oğuz oğlu dedi:

- Ya Boz öküz! Qodu Xanla Ulduz Xatun'suz Oğuz elinin güzaranı⁵ olmazdı. Yer Xan, Dağ Xan, Meşe Xan, Qodu Xan'sız gün görmez. Ulduz Xatun bu Xanlara dostluq, emin amanlıq verdi. Onlarm himaye etdikleri yerlerde bolluq ve qoşbextliktir.

Boz öküz dedi:

- Qodu Xan'dan Oğuzda gezen söz sohbet nedir?

Oğuz oğlu dedi:

- Oğuz oğlu Qodu Xan'a, Ulduz Xatun'a söz qoşub⁶. Her kesin yadına Qodu Xan düşende Qodu'nu isteyir, Qodu Xan'ı sesleyir.

Boz öküz dedi:

- Söylemeni söyle, Oğuz oğlu.

Oğuz oğlu Qodu Xan haqqmda ulusda do-laşan söylemeni Boz öküze böyle söyledi:

Qodu Xan, Qodu Xan
Söndürdün odu, Xan! At
üste qad getir, Oğuz od
getir. Sözü bal Qodu
Xan Özü al Qodu Xan.

Qodu xan daldadadır,
Al atı yaldadadır,

Qodu Xan yoldadır
Elleri baldadır
Sözü bol Qodu Xan
Özü al Qodu Xan.

Qodu Xan Göy Xan'dır,
Qodu Xan Dağ Xan'dır,
Qodu Xan Ağ Xan'dır,
Don dikek Qodu'ya
Arx çekek Qodu'ya
Sözü bal Qodu Xan, ,
Özü al Qodu Xan.

Qodu'ya at apar,
Dalınca⁷ çat, apar.
Yalmda yat, apar
Qan-tere bat apar.
Sözü bal Qodu Xan,
Özü al Qodu Xan.

Qodu al günümüz
Qodu söz, ünümüz.
Qodu yaz güllüdür
Qodu al dillidir.
Sözü bal Qodu Xan,
Özü al Qodu Xan.

Yusif Nesib Quşu

Deyilene göre, Yaqub'un oniki oğlu var idi. Yaqub bu oğlanları içerisinde en çox Yusif'i isteyirdi. Bir gün Yusif eve gelib çıxmadı. Yaqub adamlarından ikisini çağırub dedi:

- Bu saat gedib Yusif'i tapml yanına getirin.

Adamlar her yeri aradılar, Yusif'i tapabilmediler. Erenlerden arzu etdiler ki, onlara qanad versin,quş olub Yusif'i tapsınlar. Onlar quş olub göye uçdular. Yusif'i aramağa başladılar. Onlara Yusif-Nesib quşu deyirler. İndi hemişe biri "Yusif" o biri de "Nesib" deyir. Biri çağırır, obiri cavab verir. Yusif'i arayırlar.

Turaç

Geçmişlerde Turaç adlı bir qız zalim bir Kanimın evinde qulluqçu idi. Xanım onu çox döyür, çox incirdirdi. Turaç'a qarm dolusu çörek,geymeye paltar² da vermirdi.Günlerin bir günü xanım onu çağırub dedi:

- A qız, bu saat su isidib başımı, ayaqlarımı yuyarsan.

Turaç gedib su isitdi. Ne qeder aradısa darağı tapamadı, bilmirdi darağı hara³ qoyub. Xanımın sesi geldi:

- Seni parça parça olasan, harada qaldm!

Turaç dedi:

- Xanım, bu saat gelirem
Turaç ne qeder aradısa darağı tapabilmedi.
Xanımın adım sesleri gelende Turaç ağladı,
dedi:

- Ne olaydı, bir quş olaydım, Xanımın zulmünden qurtulaydım

Turaç bir quş oldu, xanım eli ağaçlı qapıdan içeri girende uçub bacadan çıxdı. Birden yadına düşdü ki, daraq taxçadaki⁴ buxçadadır⁵. Yeniden uçub pencerenin qarşısına qondu, dedi:

- Xanım, taxçada, buxçada.

İndi de turaç hemişe bu sözləri oxuyur:

- Xanım, taxçada, buxçada.

Bayquş ve Tovuz⁶ Quşu

Süleyman Peyğember Tovuz adlı bir qıza âşiq olmuşdu. Ne qeder edirdi, Tovuz ona getmirdi. Âxırda Süleyman Tovuz'u zorla almaq fikrine düşdü. Tovuz bunu anlayıb dedi:

- Quş dimdiyinden⁷ bir ev dikersen, ayağı der yadan nem çeker, başı buluddan. Sene gelerem. Meni toy edib evine apararsan.

Süleyman Peyğember bu serte razı oldu. Bu fikre geldi ki, dünyada olan bütün quşları toplasin, öldürsün, dimdiklerinden imaret tikdiresin. Buna haqqı çatırdı, çünkü hamisinin padişahı idi. Beli, quşların hamısını topladılar. Süleyman Peyğember baxıb gördü ki, tekçe yapalaq⁸ yoxdur. Vezir-vekili gönderdi ki, onu da getirsinler. Yapalaq vezir vekile dedi:

- Men axmaq padşahın yanına getmirem. Özüm de bey quşam.

Dönüb Süleymana xeber verdiler:

- Deyir men axmaq padişahın çağrısına get mirem, özüm de bey quşam.

Süleyman hirslenib özü getdi. Yapalaq ona dedi:

- Bir saatlıq üçün padişahlığını mene ver gelim, yoxsa gelmeyeceyem. Özümü de quşların beyi et.

Süleyman razı oldu. Bayquş onunla geldi. Süleyman bir saatlıq üçün padişahlığı ona verdi. Özünü de quşlara bey etdi.

Bayquş taxta çıxıb dedi:

- Ay şah, bir qıza göre bütün quşları öldürüb neslini kesmek mi olar? Men quş dimdiyinden sana Tovuz dediği imareti dikerem.

Bayquş emr etdi, her quş dimdiğinin ucundan bir az kesib bir yere topladı, büyük bir dağ yarandı. Süleyman peyğember Tovuz dediği binadan da güzel bir ev tikdi. Bayquşa da dedi:

- Sen ele beye lâyıq quşsan, senin adını "Bayquş" qoyuram, özümə vezir qeul gedirem.

Bu zamandan onun adı Bayquş qaldı.

Beli, Süleyman Peyğember qırx gün qırx gece toy etdi, Tovuz'u tikdirdiyi eve getirdi. Her gün tovuz bezenirdi, düzenirdi, öz güzelliği ile fexr edirdi.

- Tanrım, göresen dünyada benim kimi de güzel var mı? Seyirdi, başını çevirib ayağına baxanda utanırdı. Çünkü ayaqları çirkin idi. O he mişe ayaqlarını Süleyman Peyğember'den gizledirdi. Günlerin bir günü Süleyman Peyğember ona dedi:

- Bilmirem ne üçün ayaqlarını menden gizledirsen?

Menim yanımda soyunmursan.

Tovuz söz tapabilmedi, dedi:

- Düz deyirsen.

Tovuz o biri odaya getdi, bezendi, düzendi.

- İlâhi, göresen dünyada benim kimi güzel var mı? dedi.

Ayaqlarına bir de baxdı, utandı, bu ayagla

1. bulun 2. elbise 3. nereye 4. raftaki 5. bohçadadır 6. tavus 7. gagasından 8. baykuş

Süleyman Peyğember'in yanına getmək istemedi.
Üzünü göyə tutub yalvardı:
- Allah, meni quş et.
Allah onun yalvarışını eşitdi. Onu quş etdi.

Tovuz quşu uçub qapıdan çıxdı. Süleyman Peyğember dediyi söze peşiman oldu. İndi Tovuz quşu qanad çalır, pervazlanır, öz gözelliyi ile fexr edir, ama ayağına baxanda utanır.

Ozan

Bir kişi ve onun arvadı ölümdən çox qorxurdular. Bunlar insan ölmeyen bir ölkə ax-tarmağa¹ başladılar. Geze geze gelib ozanlar yaşıyan kende² çıxdılar. Onlara dedilər:
- Bu kende yaşayanlar, ölmür. Hemişe çalıb çağırırlar.

Kişi ile arvad çox şad olub bu kende qalmalı oldular. Bu kende yaşayan ozanlarda beyle qayda var idi ki, burada yaşayanlar gerek ölümdən qor-mayaydılar. Bunlarda ölüm sohbeti yox idi. Kişinin arvadı ölümdən qorxduğunu açıb bunlara

söyledi. Bu sohbet ozanların xoşuna gelmedi.

- Bu ölüm getiren arvad haradan geldi? deye yığılıb arvadı öldürdüler. Eri evdeyox idi. O, eve gelende ozanlar bir qazan getirib kişinin qarşısına qoydular. Kişi bu qazanda arvadının ölüsünü görüb dedi:

- A köpek,
Ne işin vardı ozanda,
Etin qaynasın qazanda.

Kişi burada ozanlarla yaşadı, ölüm sohbetini heç vaxt yada salmadı.

Ağrıdağ

1
Nuh Nebi yer üzünü su bürüyeceyini ev-velden bildiyi üçün böyük bir gemi düzeldirmiş ve her cins heyvan ve insandan bir cüt³ götürüb gemiyə yığılmışdı. Yer üzünü su alanda gemi su üzünə qalxdı. Nuh Nebi yetmiş beş günlük yemek de götürmüşdü. Gemi yetmiş beş gün suyun üzün-de qaldı. Bir gün Nebi gördü ki, bir dağın başı qaralır, gemisin hemin dağa teref sürdü.

Dağın başı dar idi, gemideki insan ve heyvanlar tutabilmezdi. Deyirler başı görünən dağa o zaman Qısırdağ deyirmişler. Onun övladı olmur, qısır qalır. Nuhun yanmda utandı. Ona göre utandı ki, gemide olan insan ve heyvanları yerleşdirebilirdi. Öz özünə dedi ki, niçün benim övladım olmasın, Nuhun yanmda olanlara hörmət edim. Nuh Nebi onun utandığını görüb dedi:

- Ey Qısırdağ, sen qısır olmayacaqsın. Senin övladın olacaq.

Hemin gün Qısırdağ hamile qaldı, az sonra ağrı çekdi, bir oğlu oldu. O ağrı çekdiyi üçün Nuh Nebi adını Ağrıdağ qoydu. Oğlunun adını Bala Ağrı qoydular. Bala Ağrı da anasının yanında baş qaldırdı. Gemide olanlara yer verdiler, onlara hörmət etdiler. O zamandan Ağrıdağ oğlu Bala Ağrı ile yan-yana durub göylere baş qaldırdı.

Bir Sarvan⁴ deve qatarı ile Ağrıdan keçirmiş. Ağrının başında susuzluq bunları yaxalayır. Develer yürüyebilmez. Sarvan üzünü göyə tutub deyir:

- İlâhi, bu dağın başında olan düzengâhdan

bir su çıxart, devenin birini qurban keserem.

Ağrının başında olan düzengâhdan bir göl yararır. Sarvan ve develeri sudan içib rahat olandan sonra Ağrıdağdan enerler. Sarvan dediyi qurbanı yerine yetirmir, andı bozur.

Yaxasmdan bir bit tapıb öldürür:

- Allah, bu da senin kurbanın, deyir. Allah'ın qezebi tutur, Ağrıdağın eteğinde sarvanı develeri ile birlikde daş edir.

Deyirler Ağrıdağ'ın altı, böyük bir mağaradır. Burada yeddi qardaş dev yaşayır. Dünyada olan le, cavahir, daşqaşm çoxu buradadır.

Günlerin bir günü bir deste pehlivan sözü bir yere qoyurlar ki, gedib devleri öldürsünler. xezineni çekib getirsinler.

Pehlivanlar Ağrıdağ'a, mağaranın qapısına gelirlirler. Onların qarşlarına nurani bir qoca çıxıb xeber alır:

- Oğlanlarım, haraya gedirsiniz?

- Gedirik Ağrıdağ'a, mağaradaki devleri öldürüb qızilları⁵ çekib getirek.

Qoca onlara deyir:

- Oğlanlarım, siz devleri öldürebilmezsiniz.

Burada tedbir lâzımdır.

Deyirler:

- Biz ne edek?

Nurâni kişi deyir:

- Oğlanlarım geri dönün, hereniz bir qulunlu madyana binin. Atların qulunlarını kenarda qoyun. Qulunsuz atları mağaraya sürün. Mağaraya girende qerib sesler eşiteceksiniz. Onda

bilin ki, devler duyux düşübler. Atların başını geri çevirin, o zaman atlar balaları üçün quş gibi uçacaqlar. Devler sizin arxanızca gelecekler. Siz elinizi yere atın, elinize ne geçse götürün. Lağımdan çıxanda atlar qulunlar kişneyib birbirine qarışacaqlar. Devler bundan qorxacaqlar, geriye qaçacaqlar. Ama yerden şey götürən de peşiman olacaq, götürməyən de.

Pehlivanlar geri dönüb qocanın dediği kimi etdiler. Qulunlu at minib Ağrıdağ'a geldilər. Qulunları dışarıda qoyub atları mağaraya sürdülər. Bir qeder getmişdilər ki, her tereften qerib seslər gəlməyə başladı. Pehlivanlar atların başlarını geri çevirdilər. Atlar qulunlarğa göre yel kimi uçağa

başladılar. Adamlar el atıb yerden ellerinə her ne varsa götürdülər. Devlər de bunların arxasınca gəldi. Mağaranın ağzında devlər pehlivanlara yetişən zaman atların kişnemesi qulunların kişnemesinə qarıştı. Devlər qorxuya düşüb geri döndülər.

Pehlivanlar götürdükleri şeylərə baxırdılar. Ne gördülər, hepsi ləl, cavahirdi. Götürən peşiman oldu ki, ne üçün çox götürmedim; götürməyən de peşiman oldu ki, ne üçün götürmedim?

Efsanəyə görə, Ağrıdağ'ın altında hâlâ da yeddi qardaş dev yaşayır. Quş mağaraya girəndə dimdiğinde qızıl çıxardır.

Bibiheybet

Deyildiyinə görə, İrən'dən iki qız Heybet adlı bir adamın gemisi ilə Şıx kendinə¹ gəlir. Heybet bu qızlara bibi deyərmiş. Az sonra Heybet'in gemisi ilə İrən'dən bibilərin yanına qırk qız da gəlir. Bu qızlara hər kez hörmət edir, onları ziyarətə gə-

lirlərmiş.

Bir süre keçir, qızların hamisi ölür. Heybet bunların qəbirləri üstündə künbez² tikdirir.

Heybet öləndə də qızların qəbirləri yanında gömülür. Beləliklə bura "bibihəybet" adlanır.

Eshab-i Kehf

Geçmişlərdə Dağyanus adlı birisi Ölen Seherdə çoban imiş, başqalarına qoyun otarırmış. Günlərin bir günü onun qulağa bir milçək³ qonur. Dağyanus milçeyi qovur. Milçək gedib bir oyuğa düşür. Dağyanus oyuğa qazır ki, milçeyi tapıb öldürsün. Görür ki, oyuqda bir yastı* daş var. Bu daşın üstündə yazılmış:

- Bu daşın altında xezinə var. Hərkes daşı qaldırıb xezinəyə girərsə ölər.

Dağyanus qorxusundan daşı qaldırmır. Ölen seherə gəlib Molla Ehmedeli adlı birisinə deyir:

- Fılan yerdə bir yastı daş var, altı xezinədi. Gedək daşı qaldır, xezinənən yarısı senin olsun. Mənim qolum ağrıyır, qaldırabilmərim.

Molla Ehmedeli sevənə sevənə onun arxasınca düşür, oyuğa gedir. Daşın üstünü oxuyur, görür ki, doğrudan da daşın altında xezinə var. Amma yazılıb ki, kim bu daşı qaldırırsa ölər.

Dağyanus çox bəc⁵ çoban idi. Ona dedi:

- Eşi⁶, hər yazılına inanmaq olmaz. Daşı qaldır, xezinəyə sahib ol.

Molla Ehmedeli evvel qorxur, dünya mal şirin olar. Qolların çirmalayıb⁷ daşı qaldırır. Ne görür: bura böyük bir xezinədi, içi ləl-cevahir və qızılla doludur. Dağyanus da onunla birlikdə xezinəyə girir. Görür ki, bir qılınç var, üstündə yazılı: "Daşı qaldırıb xezinəyə ilk girenə bu qılınçla öldürsən, xezinəyə sahib oləbilərsən." Dağyanus tez qılınçı götürüb Molla Ehmedeli'ni öldürər. Gece iken xezinənəni yığır, varlı adam olur. Az zaman içərisində Naxçıvan'da padişahlığı öz elinə geçirir, zalim bir

padişah olur.

Dağyanus hər yere e'lan edir:

- Allah mən özüməm, sizin tanıdığımız Allah'ı tanımıram.

Dağyanus şahın zülmü ersə dayanır. Günlərin bir günü Dağyanus'un qulağa yənə bir milçək girir. Şah ne qeder çalışır milçeyi çucarabilməz. Vəzire, vekilə deyir:

- Başına döyün, milçək çıxsm.

Vəzir ona deyir:

- Şah, senin ki, bir milçeyə gücün çatmır qulağından çıxarsan, niyə özünü Allah adlandırmışsan?

Dağyanusun açığı tutur, hamsinin boynunu vurmaq emrini verir. Vəzirlərdən Temirxan, Müslüm, bir de birisi qaçır. Bunların qarşısına bir çoban çıxır. Çoban onlardan xəber alır:

- Hara⁸ gedirsiz?

Ona deyirlər:

- Zalim Dağyanus'un zülmündən baş götürüb qaçırıq.

Çoban deyir:

- Mən də o padişahın zülmündən cana gəlmişəm. Sizinlə qaçaçağam, ona xidmət etmək istəmərim.

Çobanın Kıtmir adlı bir iti de varmış. İt də bunların arxasınca gəlir. Ne qeder eyleyirlər, it onlardan el çəkmir. Vurub bir ayağını, iki ayağını, sonra da üç ayağını qırırlar, yənə də onlardan el çəkmir. Dağa çatanda görürlər ki, itin ayaqları sap-sağdı. Onu qovmaq istəyəndə it dilə gəlib deyir:

1. Baku yakınlarında bir köy adı. 2. türbə 3. sinek 4. dümdüz 5. kurnaz 6. yahu 7. sıvayıp 8. nereyə

- Neye meni qovursuz? Men de Dağyanus Şah'in zulmünden qaçıram.

Gedib bir mağraya çarlar. Gece olduğundan bu mağarada qalmalı olurlar. Here başını bir daşm üstüne qoyub yuxuya gedir. Bir vaxt yuxudan oyanırlar. Bir-birlerine deyirlər:

- Qalxm, günorta olmuşdur. Gör ne qeder yat mış^, aclıq bizi elden salmış.

Temirxan'ı başqa dona salıb gönderirler ki, seherden çörek¹ alıb getirsin. Temirxan sehere gedir. Baxır ki, heç bu gördüyü sehere benzemir. Her şeyin yeri de deyışmişdir. Gezib bir çörex ana tapir. Çörek alıb pulunu² vermek isteyende çörekçi onun yaxasmdan tutub deyir:

- Bele çıxır ki, sen xezine tapmışsan. Seni padşahm yanma aparacağam.

Çörekçi onun yaxasmdan el çekmir. Ses-küye adamlar gelir. Temirxan'ı padşahm yanma aparırlar. Temirxan bütün olub biteni padşaha söyleyir. Padşah deyir:

- Sen evinizi tamyırsan mı?

Temirxan deyir:

- Elbette, tamyıram.

Temirxan bunlarla gedir, öz evlerine çıxır. Bu evde bir ixtiyar qoca olurmuş. Ondan kim olduğunu xeber alırlar. O cavab verir:

-Menim babamın³ cediti babasının adı Temirxan olmuştur.

Hesablayırlar ki, Eshabi-kehf adamları mağarada üç yüz elli il yatmışlar. Her kes bu işe teccüb edir. Padşah, vezir, vekil, adamlar Temirxan'm başına toplaşıb yola düşürler ki, gedib onları debdebe ile sehere getirsinler.

Mağaranın yanma çatanda Temirxan deyir:

- Siz burada dayanın, men gedib yoldaşlarıma xeber verim, yoxsa qorxarlar.

Temirxan gedib bütün olub-bitenleri yoldaşlarına xeber verir.

- Evi yıxılmışlar- xariqedir, üç yüz elli il yat mış^ . İndi ayrı zamandı, her şey deyışib.

Bunu eşidende hamsi Allah'a yavarırlar:

- İlahi, bizi ebedilik yuxuya apar!

Ağızlarının sözü qurtaran kimi iki qaya gelib ağız ağıza qavuşur, adamlar içerde qalırlar. O günden bu dağ Eshabi-kehf adlanır.

Bayandur

Keçmiş zamanlarda İbili adlı bir qaçaq⁴ varmış. Bu qaçaq dağlarda yaşayır, padşahm adamlarına divan tuturmuş⁵. Padişah onunla savaşa ne qeder adam gönderirmişse de, onu ne esir ede, ne de öldürebilirmiş. Sonda Şah, İbili'ye xeber gönderir ki, haranı⁶ isteyirsən, beyen, oranı sene verim. İmaret tikdir orada yaşa.

İbili, padşahm teklifini qabul edir. Çox yer gezir, nehayet gelib Bayandur olan yere çıxır, beyenib oradan durur. Padşah bu yeri İbili'ye verir, ibili burada imaret tiktirib ölünce yaşayır. Onun için de buranın adına "Beyendur" demişler ki, sonralar Bayandur olmuştur.

E j deha Qayası

Efsaneye göre, Ejdeha qayasmm arxası böyük mağaradır. Qedim zamanlarda bir pehlivan bu mağaraya gedib bir ejdeha öldürmüşdü. Güya qayadan damla damla axan da su değil ejdehanm yağıdır.

Qayanm etrafından da güya bir gil tapılır ki, adına padi-zehir deyirlər. Qedim insanlardan kim ejdehanm yağından zeherenirmişse, padi-zehirden yeyib yaxşılaşmış. Padi-zehiri de pehlivan tökmüşdür ki, her kes ejdehanm yağından zeherenirse yeyib yaxşılaşm.

Amuduh Piri

Efsaneye göre, geçmiş zamanlarda qız-gelinler Amuduh piri olan dağdan çasır yığarlarmış. Pir olan Amuduh dağı çox çasırlık imiş. Çasır yığan qızlar axmaz ve tükenmez su çalası⁷ görürler. Qız gelinler çaladaki su ile el üzlerini yuyurlar. Odlardan üçü çalada olan suyun içine tükürür. Su yox olur. Üç qız da qayadan başı aşağı asılı qalırlar. Qalan qız gelinler qorxuya düşür. Bu zaman bir ses

gelir:

- Çasırlık içerisinde iki qebir var. *O qebirlerin üstünde türbe tikseniz, su geri döner, qızlar da asılıktan qurtularlar.

Qızlar tez geri dönüb olub biteni söyleyirlər. Adamlar arayıb qebirleri tapir, üstünde türbe tikirler. Hemen su yerine gelir. Asılı qızlar qurtulurlar.

1. ekmek 2. parasını 3. dedemin 4. hükümete karşı kendi adamları ile birlikte dağda, ormanda savaşıyan yiğit, kahraman 5. yargılıvormuş 6. nereyi 7. çukur

Nuhbadanı

Efsaneye göre, yerde olan insanlar Allah'ı tanımadığı için her yeri su basır. Nuh öz ailesi ile her heyvandan bir cüt¹ götürüb gemiye minir. Nuh gemiye mindikten sonra yeniden kırk gün kırk

gece yağmur yağır, her yerden su qalxaraq dün yanı basır. Nuh'un gemisi ise Diri Dağı'nın başında quruya çıxır. Nuh ayağını gemiden yere atanda onun dabanı yere değir. Onun için de hemin yere Nuhdabanı deyirler.

